

KİTAP TANITIMI/BOOK PRESENTATION

Küreselleşme Çağında İslam - Mahmud Hamdî ZAKZUK

Sıddık AĞÇOBAN*

"Küreselleşme Çağında İslam" Mısır'ın tanınmış yazarlarından Mahmud Hamdi Zakzuk'un 1999 ve 2000 yıllarında Mısır'ın ünlü gazetesi el-Ehram'da yayınlanan makalelerini tekrar ele alarak bir kitap bütünlüğü içinde yeniden kurguladığı yazılarından oluşmaktadır. Sümeyra Özkan tarafından Türkçe'ye çevrilen kitap Mana Yayınları (İstanbul) tarafından 2013 yılında 128 sayfa olarak basılmıştır.

Kitabın başında "dinlerin bütün bu göz kamaştırıcı gelişmeler gölgesinde insan hayatı üzerinde hâlâ bir rolü ya da bir yeri var mıdır, din modern insan hayatı için marjinal bir durumu mu olmuştur?" soruları soruluyor ve cevabı İslam dini üzerinden verilmeye çalışılıyor. İslam'ın küresel ve yerel arasında nerede durduğu konusu ise yazarın -bu kitapta- temel ilgi alanını oluşturuyor. Zakzuk, burada çağımız meselelerini incelerken İslam'ın, genelde bütün insanlığın özelde ise Müslümanların geleceğine yönelik neler sunabileceğine dair düşüncelerini paylaşıyor. Kitabın sonuç bölümünü ise şu cümlesi özetliyor: *İslam için gerçek küreselleşme dini diyebiliriz.* Yazar kitapta dört bölümde ele aldığı makaleleriyle İslam'ın küreselleşmeye ne kadar müsait olduğunu, insan hakları, demokrasi ve kalkınma gibi noktaları referans alarak ispatlamaya çalışıyor. Bu kitap esas olmak üzere, yazarın dünya görüşü: dünyanın imar ve refahı, din görüşü: ilahi dinlerin kardeşliği, insana bakış açısı ise bütün insanların kardeşliği şeklinde belirlenebilir. Yazarın, fikirlerini

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bilim Dalı, s.agcoban@gmail.com

oturttuğu meşruiyet temeli ise “İslam dininin özünde değişim ve gelişime açık olduğu” düşüncesine dayanıyor.

İslam temelli sosyoloji çalışmalarında İslam dininin toplumsal değişim dinamiklerine vurgu yapılmak istendiği zaman ağırlıklı olarak Rađ Suresi’nde geçen şu ayet referans gösterilir: “..bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah onlarda bulunanları değiştirmez...” (er-Rad, 13/11). Buradan yola çıkılarak, kitapta, toplumların ihtiyacı olan değişken ve dinamik kültür vurgusunun Kur’anda sabit olduğu ileri sürülüyor. İslam’daki içtihat geleneğinin devam ettiği ve İslam’ın bununla insan aklını yücelttiği savunuluyor. Buna delil olarak ise “Allah her yüzyılda bir müceddid gönderir” anlamındaki hadis gösteriliyor. Buna göre İslam; geçmiş, gelecek ve şimdiyi yaşayan bir din olup insanlar için onların ilerlemelerine çağa ayak uydurmalarına engel olan bir pranga olamaz. İslam genel bir sınır çizer ve o sınırın içinde insanları çağın problemlerine çözüm sunacak her türlü araştırma ve çalışma yapmak için serbest bırakır.

Kitapta düşünce örgüsünün üzerine kurulduğu kilit kavram “evrensel işbirliği” olarak görülmektedir. Yani küreselleşme kaçınılmaz bir gerçektir ve bunun karşısında yapılması gereken şey bu olgu ve onun aktörleriyle işbirliği yapmaktır. Kitapta ilk eleştirilen durum Doğu-Batı ayrışmasına yönelik yaklaşımlardır. Kipling’e dayandırılan “Doğu Doğudadır Batı da Batıda, ikisi asla bir araya gelmez” sözü Zakzuk’a göre yanlıştır. Çünkü Müslümanlar başından beri Batı kültürüne açıktırlar. Doğu ve Batı arasında kesin bir ayrım göremeyiz. Hıristiyanlığın Doğuda doğması aslında Batı’nın da Doğu’ya hem kültürel hem de tarihi anlamda açık olduğunu gösterir.

Huntington’un medeniyetler çatışması tezi de bu bağlamda eleştirilmektedir. Kitaba göre her ne kadar küreselleşme tarafından diğerlerini kışkırtacak olan belli değerler ve sistemler yayılmaya çalışılsa da yeniçağda medeniyetler arasında çatışmaların olmayacaktır. Doğu ile Batı arasında zaman zaman yaşanan askeri çatışmalara rağmen bir dil ve kültür birliği vardır ve çatışmalar -her iki dünyada olduğu- tek bir medeniyet içinde yaşanan çatışmalardır. Batı’nın yanlış İslam algısı ise genel tanımıyla asırlardan beri süregelen çarpıtma kampanyalarından kaynaklanır. Bunun çözümü ise karşılıklı hem dini hem de medeni açıdan diyaloglar kurmakla olacaktır.

Genel anatomik yapısını bu şekilde belirleyebileceğimiz kitabın, bu haliyle İslam dünyasında genel kabul görmüş söylem şekillerine paralel olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kitapta ileri sürülen iddialar temellendirilirken gerçekten de

itiraz edilmesi kolay açık alanlar bırakılmakta ve birçok ön kabul ve genellemenin altı yeteri kadar doldurulmamaktadır. Bunlardan ilki insanların kardeşliğine yönelik getirdiği açıklamalarda aşırı genelleymeye gitmesidir. Kitap boyunca okuyabileceğimiz bu kardeşlik vurgusu bazı yönleriyle klasik İslami düşünceyle örtüşürken bazı yönleriyle eleştiriye açık bulunmaktadır. Mesela, kitapta geçen “İslami küreselleşme insani değerleri ve ahlak ilkelerini yaymayı, bütün insanlık onurunu korumayı, herkese eşitlik ve özgürlük hakkı tanımayı, canı malı aklı inancı şerefi himaye etmeyi, insanlar arasında adaleti ikame etmeyi, aile kurumunu düzeltmeyi, kadına saygı gösterilmesini ve ne şekilde gerçekleştiriliyor olursa olsun zulüm ve sömürüyü engellemeyi hedefler” ifadesi genel kabul görmüş bir düşünceyi yansıtmaya açısından olumludur.

Ancak yazarın aynı düşünceyi inançla ilgili alanlara da taşımaya çalışması eleştiriye açık gözükmektedir. Mesela ona göre “*insan hakları meselesine gelince İslam bu olguyu insanlarda yerleştirmek ve uygulamaya koymak için büyük bir çaba harcamıştır. Allah insanlar arasında ırk, milliyet, renk ve inanç ayırım yapmaksızın mutlak insanı şerefli bir varlık kılmıştır*”. Burada konu hakların korunması ise yukarıda söylediğimiz genel ölçüler içerisinde kabul edilebilir. Fakat inanç meselesine gelince konunun hassasiyeti, değerlendirme yaparken Allah katında inançlı kişileri diğerlerinden ayrı tutan ayetleri göz önüne almayı gerektiriyor. Al-i İmran Suresi'nin 139. ayette geçen “*Gevşemeyin, üzülmeyin; eğer (gerçekten) iman etmişseniz en üstün olan sizlersiniz*” ifadesi buna örnek olarak verilebilir. Buna benzer ayetlerin teolojik karşılıkları bulunduğu gibi sosyolojik karşılıkları da bulunmaktadır. Nitekim Müslümanların çoğu Müslüman oldukları için Allah katında daha üstün olduklarını düşünmektedirler. Kur'an'da dinlerin ve inançların arasında fark olduğu şeklinde yorumlanacak başka ayetler de vardır. “*Hiç şüphesiz din, Allah katında İslam'dır... Al-i İmran 3/19; Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar*. Furkan 25/44. bunlardandır.

Kitapta eleştiriye en açık alanlardan biri de kullanılan dildeki paradigmatik özelliklerdir. Nitekim kitapta belirgin bir şekilde görülen modernist yaklaşım tartışmalı özellikler taşımaktadır. Yazara göre İslam âlemi şu an hastalığını ve nasıl tedavi olunacağını bilen ama bu tedaviyi uygulamaya gücü yetmeyen bir hastadır. Tedavi için tek çıkış yolu ise hem teknik olarak hem de bilim ve medeniyet açısından var olan bütün gelişim yöntemlerini alıp uygulamaya koymak, her alanda seviyesini yükseltmek, içinde yaşadığımız dünyanın gidişatına ayak

uydurarak bu gidişattan etkin bir rol almak ve asrın medeniyetindeki kayıp dengeleri sağlamaya katkıda bulunmaktır. Yazara göre bu olmadığı takdirde yaşamış sayılmayız. Yaşamak için bu dengeyi yakalamak zorundayız. Sadece girtlaktan aşağıya inmeyen sloganlar atmak hiç bir anlam ifade etmez.

Yazarın çözüm olarak öne sürdüğü düşünceye dikkat edilirse; bu düşüncenin çok erken bir dönem olan ve 19. Yy Avrupa aydınlanma süreci ile Osmanlı'da başlayan tartışmalara dayandığını görürüz. Yazarın burada içerik bakımından ayrıışa da söylem tarzı bakımından pür modernist bir çizgi takip ettiği söylenebilir. Bu durum yazarın hem artık sıradanlaşmış modern-geleneksel tartışmaları aş(a)madığını hem de bu haliyle günümüzün önemli bir paradigması olan post-modern tartışmaları ıskaladığını göstermektedir. Gerçi yazar birkaç yerde çoğulculuk konusuna girmekte ve siyasi 'çoğulculuk'un bid'at veyahut İslam'da kabul edilmeyen bir iş değil aksine her alanda yaşamı daha kaliteli hale getirmek için içtihatla bulunma aracı olduğunu ifade etmektedir. Ancak "çoğulculuk" kavramı ile ilgili yüzeysel bir görüş belirtmenin postmodern tartışmaları yakalamak için yeterli olmadığı söylenebilir.

Kitapta "batı" merkezli düşüncenin hakim olması eleştiri alanlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ona göre İslam devletlerinin insan hakları ve onurunu korumak için İslam'ın temel ilkelerine bağlı kalması gerekir. Çünkü bu şekilde İslâm âleminin imajı düzeltilmiş ve batılıların İslam aleyhine iddiaları çürütülmüş olur. Bütün bunlar ise batıda yaşayan müslümanları olumlu yönde etkiler. Yine İslâm âlemindeki müslümanların güç kazanması ve uluslararası siyasi arenada daha etkili bir konuma gelmeleri, batıdaki müslüman azınlıkları destekler, maneviyatlarını yükseltir, dinlerini kültürlerini ve medeniyetleri daha çok onaylatır ve onlara da doğunun geleceğine dair ümit verir. Ona göre küreselleşme bir nevi kurtuluş gemisidir. Müslümanlar Avrupada gelişen durumu yakından takip edip ayak uydurdukları vakit bu küreselleşme çağında kurtuluş kıyılarına doğru yelken açan dünya gemisinde yer alabilirler. Aksi takdirde seslerini bile duyuramazlar.

Yukarıda geçen ifadelerin içerisinde "İmaj düzeltmek", "onaylatmak", "iddiaları çürütmek", "kurtuluş gemisine binmek" gibi ifadeler yazarın "batı" merkezli düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Burada İslam toplumlarındaki iyileşmeler Batılı toplumlar tarafından onaylanmak için bir araç olarak yorumlanmaktadır. Kitaptaki hâkim düşüncenin bu yönde olması araçsal dini ön plana çıkarırken amaçsal dini geri plana itiyor. Bu bağlamda kitapta İslam'ın temel manevi öğretilerinden kulluk bilincine değinilmemesi dikkat çekicidir.

Yine yazar, “İslam devletlerinin insan hakları ve onurunu korumak için İslam’ın temel ilkelerine bağlı kalması gerektiğini” belirtmektedir. Devamında ise “böylece kendimizi onaylatacağımızı ve beğendireceğimizi” ifade etmektedir. İçeriği dinsel olan seküler bir yaklaşımla yazar, İslam’ın kurallarına uymayı kulluk bilinciyle değil sosyo-politik bir gerekçeyle açıklıyor.

Kitaptaki “dinsel içerikli seküler” yaklaşımını “insanın halifelîği” üzerine ele alınan düşüncelerde de görmekteyiz. Buna göre yeryüzünün imarı ve bir medeniyet inşası, İslam’ın elde edilmesini en az diğer farzlar kadar farz kıldığı ilim ile olacak bir durumdur. Biz her alanda üstünlük sağlamak için mücadele etmeli, ilim öğrenmeliyiz. İnsanı yeryüzünde halife kılan Allah’ın emrini yerine getirmek için yeryüzü imarında ve medeniyet inşaatında bilinçli olmalıyız. Kitapta insanın halifelîğiyle ilgili olarak; yeryüzünün imarı ve kalkınması için bir araç olarak yorumlanması “*araçsal*”, dünya merkezli olarak yorumlanması ise “*seküler*” bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Kitapta “*maslahat*” kavramı da ele alınıyor ve geleneksel yorumların ötesinde bir yaklaşımla yeniden değerlendiriliyor. Burada küreselleşme düşüncesi birçok açıdan “*maslahat*” kavramıyla temellendiriliyor. Yazara göre İslam, insanlığın maslahatına olanı gerçekleştirmek için gelmiştir. Bu nedenle insanlığın yararına olan faydalı bir kültürü reddetmesi söz konusu olamaz. Bundan dolayı “*insanın gerçek anlamda iyiliğine olan her bir şey Allah’ın şeriatıdır.*” Bizler aslında demokrasi, insan hakları ve siyasi çoğulculuk gibi ilkeleri kendimiz çıkarmalıyız, zira bunlar İslam’ın bütün insanların yararına olanı gerçekleştirmek için koyduğu değerli öğretilerindendir. Ve İslâm hukukunda tam da bu durumu anlatan çok yaygın bir söz vardır: “*maslahatın olduğu yerde Allah’ın izni de vardır.*”

Maslahat kavramının ne anlama geldiği ve neyi kapsadığı, şartlarının ne olduğu fıkıh uzmanlarının konusudur. Ancak burada, yazarın bu kavramı kullanırken belirsiz bir subjektifliğe kapı araladığı söylenebilir. Bununla birlikte yazar “*yarar*” söz konusu olunca kimin yararı ve neye göre yarar olduğunu açık bir şekilde belirtmemektedir.

Son olarak yazarın kitabı ele alırken kullandığı “*telaşlı*” dilden birkaç örnek vererek bitirelim:

“*Müslümanlar için iş tehlikeli boyutlara ulaşmıştır artık. Kendilerine yöneltilen tehlikenin farkına varıp yattıkları derin uykudan uyanmazlarsa eğer ortaya çıkan akımlar onları yok edip bizim büyük bir gayretle zihinlere işlemeye ruhlara yerleştirmeye çalıştığımız iman köklerini kurtaracaktır.*” s. 32

“Müslümanlar hiç gecikmeden kendi ekonomik bloklarını kurmalı...” s. 19

“Dünya etrafımızda hızla dönmeye ilerlemiş ülkelerle aramızdaki uçurum git gide büyümeye devam ediyor.” s. 38

“Bu duruma bir an önce bir son vermek gerekir.” s. 33

“İşin şakaya gelir yanı yok, öyle bir dünyada yaşıyoruz ki orada ne zayıflara merhamet olunur ne de güçlülerden başkasına saygı gösterilir.” s. 39